

Tronskiftet i Sverige 1275.

I.

De för forskningen säkra hållpunkterna i samband med Valdemar Birgerssons detronisation 1275 äro följande. Hertig Magnus och brodern Erik slöto förbund med konung Erik Klipping i Danmark, som bistod dem med 100 väpnade ryttare mot 6,000 mark silver, för vilken summa ett slott, valt efter kung Eriks gottfinnande, pantsattes. Någon närmare datering av detta förbund än 1275 är ej angiven¹. Omkring den 15 juni stod slaget vid Hova, där Valdemars här besegrades av upprorsrörelsen. Den danska hjälpens betydelse har i de danska annalerna markerats så kraftigt, att slaget fått karaktären av en strid mellan danskar och svenskar². Även den norska Magnussagan har noterat, att upprorsrörelsen bekämpade Valdemar »við nökkurn styrk Eireks danakonungs»³.

Magnus och Erik Birgerssöner ha snarast möjligt velat befästa segern över Valdemar. Den 22 juli valdes Magnus till konung på Mora äng⁴. Han bär därefter alltid kungatitel. Erik övertog samtidigt hertigtiteln men dog före årets slut. Trots förändringen benämner sig Valdemar emellertid icke »quondam rex». Första gången han påträffas i urkundsmate-

¹ ST 123. Om urkundens tradering se Rosén, Bevarade rester av Magnus Ladulås' och Birger Magnussons arkiv, Vetenskaps societetens i Lund årsbok 1946 (1947), s. 7.

² SRS III: 1, s. 5, Annales danici, ed. E. Jørgensen, s. 120 f.

³ Icelandic Sagas II, ed. Vigfusson, s. 368.

⁴ K. G. Westman, Svenska rådets historia (1904), s. 183 ff. En, kanske onödig, bekräftelse på att valet ägt rum på sommaren 1275 ger dateringsformeln i DS 613, jämförd med den i DS 618.

rialet efter broderns konungaval är då han den 10 december från Lödöse såsom »rex sveorum» utfärdar privilegiebrev för Hamburg¹.

Bilden av tronskiftet har i övrigt måst utfyllas med traditionskällornas skildringar². Av dessa är Erikskrönikans den utförligaste. Den omtalar, att Valdemar efter nederlaget vid Hova flydde till Värmland, där han tillfångatogs av Magnus' utskickade. Hertigen visade sig försonlig mot sin fångne broder, och på ett möte i Västergötland delades riket, så att Magnus skulle erhålla landet ovanskog, Valdemar Västergötland, Småland, Värmland och Dal³. Krönikan går därefter över till en skildring av Magnus' bröllop, som ägde rum på hösten 1276⁴. Konungavalet omtalas först i samband med händelserna 1277.

Valdemars flykt och tillfångatagande efter slaget vid Hova har fått en något annan utformning i den vederhäftiga Magnus-sagan, som utarbetats samtidigt med händelserna och under samarbete med det norska kansliet. Där berättas, att konungen nådde fram till norskt territorium på sin flykt och att han tillfångatogs, först då han tillsammans med drottning Sofia återvände till Sverige⁵.

I litteraturen har man haft svårt att kombinera primärkällornas knapphändiga och traditionskällornas osäkra uppgifter till en något så när säker skissering av händelseutvecklingen.

Uppgiften om en riksdelning redan 1275 har sålunda betvivlats med hänsyn till likheten mellan Erikskrönikans skildring och annalernas notis om en liknande delning 1277. I allmänhet har man i moderna framställningar antagit, att

¹ ST 125.

² Om traditionskällorna se R. Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (1926), s. 308 ff., I. Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230—1436* (1928), s. 34 ff., S. Bolin, *Om Nordens äldsta historieforskning* (LUÅ 1931), s. 267 ff., S. Kraft, *Erikskrönikans källor* (HT 1932), s. 14 ff.

³ Ek vv 700—789.

⁴ Ek vv 790—815.

⁵ *Icelandic Sagas II*, s. 368.

Erikskrönikans redogörelse för 1275 års delning är en förväxling med den delning tvenne år senare, varom annalerna vittna¹. Erikskrönikans och Magnussagans uppgift om Valdemars tillfångatagande är en annan punkt, som har visat sig svår att passa in i rätt sammanhang. Händelsens fakticitet har icke gått att förneka, ej heller att den ägt rum 1275, på grund av Magnussagans källvärde. Men ovisshet har rått om den exakta tidpunkten².

Med stöd av det urkundsbestånd, som endast är traderat i Ericus Olais och Olaus Petris krönikor och som nu i full utsträckning kan utnyttjas och bedömas, sedan det blivit föremål för en grundläggande analys³, torde det emellertid vara möjligt att i en del punkter komma på fastare mark beträffande såväl tronskiftet 1275 som dess efterspel. Men först måste detta material diskuteras.

2.

Efter händelser, som äro att datera till åren 1277—78, alltså i helt annat sammanhang än tronskiftet 1275, har Ericus Olai återgett, refererat eller antytt det urkundsmaterial rörande Valdemars detronisation, som förelegat för honom:

Quibus hoc modo per regem Daciae et quosdam alios concordatis, libere resignationis suae dedit litteras in hunc modum.

Universis Christi fidelibus, ad quos praesentes litterae pervenerint, Waldemarus Dei gratia rex sueorum salutem in Domino sempiternam. Noverint tam aetas praesentium quam posteritas futurorum: Nos regnum sueorum, quod ad nos jure haereditario devolutum est, charissimo fratri nostro domino Magno, eadem gratia duci sueorum, concedimus et damus cum omni gubernatione, jure et regimine possidendum, coronam regni ei cum omnibus regalibus attinentiis concedentes et firmissime promittentes,

¹ Se härom nedan s. 220 ff.

² Jfr senast E. Lönnroth, *Kyrkan och det svenska tronskiftet 1275*, Studier tillägnade Curt Weibull (1946), s. 307.

³ G. T. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri* (1946), s. 206 ff. Om det av Ericus Olai och Olaus Petri traderade urkundsmaterialets proveniens se J. Rosén, a. a., *Vetenskaps societetens i Lund årsbok*, s. 5 ff.

quod nunquam occulte vel manifeste, factis, dictis vel scriptis, in regno vel extra, huic ordinationi contraire velimus etc.

Extant etiam plures litterae suae de regni resignatione, sed et litterae consiliariorum regni testimoniales super eodem, quae etiam asserunt Dnum Magnum valde fuisse difficilem et invitum ad suscipiendam resignationem huiusmodi et onera regiae dignitatis. Dederunt etiam consiliarii regi Magno litteras in hunc modum ¹.

Därefter följer in extenso en uppmaning från 1285 till Magnus att låta fängsla Valdemar på grund av hans oordentliga leverne ².

I annat, ännu senare sammanhang har Ericus Olai återkommit till händelserna kring Valdemars avsättning och tronavsägelse, nämligen vid berättelsen om att Valdemar efter Magnus Ladulås' död togs i fängsligt förvar. Här, liksom på det ovan refererade stället, kan man iaktta, hur krönikören glidit över från sin främsta källa, Erikskrönikan, till brevmaterialet. En allmän inledning refererar krönikan men med inslag av det urkundsmaterial, som han i fortsättningen helt övergår att återge:

Vivente enim rege Magno, fratre suo, ter resignavit ei regnum, etiam non coactus; et tamen frequentius attentavit ipsum regnum de suis manibus exturbare. Regis enim Waldemari exercitu in praelio fugato, ipsoque rege post breve exinde tempus in propria persona capto, fraterno circa ipsum procedente affectu, gratis fuit et plene redditus libertati, concessa sibi regni medietate³.

Därefter följer ett referat, som icke har någon släktskap varken med Erikskrönikan eller någon annan bevarad berättande källa:

Qui (Ϸ: Waldemarus) postmodum ad fratres suos ascedens in Askanaes et asserens sibi terreni regni gloriam vilescere, fratri suo domino Magno instanter supplicavit, ut recepta sua resignatione ipse pleno jure cum regis nomine regnum susciperet gubernandum. Tandem devictus ad hoc instantiis ipse dominus Magnus, quamvis difficulter, ut dicunt, resignationem admisit et

¹ SRS II: 1, s. 65.

² DS 798. Jfr J. Rosén, Magnus Ladulås och Valdemar Birgersson 1284—85, HT 1942, s. 1 ff.

³ SRS II: 1, s. 69 f. För källäget jämför Ek vv 682—789 och Ericus Glais fortsatta framställning.

regnum consensit recipere, et hanc suam resignationem in communi placito Morating cum juramento non revocandi die, quo regnum vacans per eius resignationem dicto domino Magno, fratri suo, fuit consensu omnium unanimi assignatum, iterum renovavit. Sed et cum regnum quorundam suggestionem exisset et graves aliquanto tempore guerras concitasset, rediens in oppido Skeningensi ad concordiam cum fratre suo domino Magno, mediantibus regni melioribus, dicte resignationi se velle adhaerere asseruit, volens et consentiens quod praelati ecclesie suecane, sicut et factum est, sententiam excommunicationis in eum proferrent, quam, si contra veniret, incurreret ipso facto. Praecedente etiam tempore, cum totum robur exercitus regni Suecie se ad ipsum contulisset et obsessum fuisset castrum Jonacopense, viribus et potentia per omnia praevalens ipsi fratri suo domino Magno praedictam resignationem firmam habere voluit atque ratam. Quae omnia alibi integraliter sunt expressa.

Att Ericus Olai här, liksom i sin tidigare framställning beträffande förhållandet mellan Magnus och Valdemar, bygger på brevmaterial, är uppenbart. Vilket detta varit, är likaledes till en del höjt över tvivelsmål. Krönikören återger först in extenso ett Valdemars avsägelsebrev. Han meddelar i anslutning härtill, att det fanns fler brev, utfärdade av Valdemar »de regni resignatione». Men om dessa satt några spår i Ericus Olais framställning, därom sväva vi i okunnighet.

Däremot kan ett brev av annan natur urskiljas. I sin första på urkundsmaterialet byggda framställning av Valdemars tronavsägelse och efter att ha omnämnt kungens egna brev i ärendet säger krönikören, att det även existerade »ett riksrådets vittnesbrev om samma sak, i vilket försäkrades att Magnus hade varit mycket ovillig att mottaga avsägelsen och själv påtaga sig bördan av den kungliga värdigheten». Vid något tillfälle har Magnus avkrävt rådet ett vittnesbrev, som avsåg att visa, att han endast nödtvunget påtagit sig kungavärdigheten. Det är naturligt, om samtidigt frivilligheten i Valdemars avsägelse understrukits.

Med den givna definitionen på rådets vittnesbrev är det icke svårt att urskilja detta i *Chronica regni gothorum*. Den ovan citerade sammanhängande redogörelsen för Valdemars

uppträdande, som möter i samband med hans fängslande efter Magnus Ladulås' död, bygger åtminstone till allra största delen på denna källa. Här få vi veta, hur Valdemar frivilligt uppmanade brodern att överta kronan och hur nödbedd Magnus var att följa uppmaningarna. Det är tänkbart, att i denna skildring något inskott från de andra Valdemars avsägelsebrev, som Ericus Olai förklarar sig känna till, insmugit sig. Men i allt väsentligt återger den rådets vittnesbrev, som i kronologisk följd redogjort för förvecklingarna.

Vad vi alltså ha att hålla oss till såsom källmässigt fast i Ericus Olais krönika är Valdemars av honom ordagrant återgivna avsägelsebrev och det utförliga, mer eller mindre ordagranna, referatet av rådets brev, som skildrat en längre händelseutveckling.

Även Olaus Petri har återgett urkundsmaterialet i samband med Valdemars avsättning¹. Hans skildring är koncentrerad till samma sammanhang, i vilket Ericus Olai har placerat Valdemars avsägelsebrev, nämligen till förlikningen mellan Magnus Ladulås och Erik Klipping. Men framställningen är närmast besläktad med Ericus' senare referat av rådets vittnesbrev. Sambandet torde framgå, om Olaus Petris framställning återges parallellställd med detta:

Ericus Olai:

Qui postmodum ad fratres suos *ascendens in Askanaes* et assensens sibi terreni regni gloriam vilescere, fratri suo domino Magno instanter supplicavit, ut recepta sua resignatione ipse pleno jure cum regis nomine regnum susciperet gubernandum. Tandem devictus ad hoc instantiis, ipse dominus Magnus, quamvis difficulter, ut dicunt, resignationem admisit et regnum consensit recipere,

Olaus Petri:

Och noghot ther epter at konung Eric hade förlijkt bådhä brödherna *kom konung Valdemar til Askanäas*, ther vplätt han sinom brodher hertog Magnuse ey aleenast then halff part aff rikkit, som honom tilsagder war, vtan och all then ret, som han hade til heela rikkit, och gaff honom ther vppå sitt breff *i rikesens rådz närwaru*. Och gjorde han samma vplätning aff en frij wilia onödd och otvingat, och forplichtade han

¹ Olai Petri Svenska krönika, ed. Klemming, s. 89 f.

et hanc suam resignationem in communi placito Morating cum juramento non revocandi die, quo regnum vacans per eius resignationem dicto domino Magno, fratri suo, fuit consensu omnium unanimi assignatum, iterum renovavit. Sed et cum regnum quorundam suggestione exisset et graves aliquanto tempore guerras concitasset, rediens in oppido Skeningensi ad concordiam cum fratre suo domine Magno, mediantibus regni melioribus, dicte resignationi se velle adhaerere asseruit, volens et consentiens, quod praelati

sich widh ban til at aldrig wilia saka ther vppå. Och skal man weta i then tijdhen och noghot tilförenne pläghade the, som noghro contracter eller stoor forpflichtelse gjorde, giffua noghro biscoapar befallning at banlysa sich om the icke höllo thet the loffuade. Så gjorde och nw konung Waldemar, och än thå at han så wedhersade riket, wille doch hertog Magnus icke gern taga sich konungs namn vppå. Men epter thet at rikesens rådth wåro thet så högeliga aff honom begierende, gjorde han thet, ty at thet wart föregiffuit at hans brodher war för sitt löszachtiga lifffuerne och ostadughet skuld icke skickeligen til at bliffua i regementet. Gåffuo och rekesens rådth theres breff ther vppå, at konung Waldemar läät sinom brodher riket frijt vpp. Samma vplåtning i Askanääs skedde epter Christi byrdh tolffhundra och niyo och siwtiyo år, och sedhan widh Mora steen wedersade han riket, och hertogen bleeff thå hyllat för konung och crönter i Vpsala.

Ena reeso stadhfeste konung Waldemar samma vplåtning i Skeninge . . .

ecclesie suecane, sicut et factum est, sententiam excommunicationis in eum proferrent, quam, si contra veniret, incurreret ipso facto. Praecedente etiam tempore, cum totum robur exercitus regni Suecie se ad ipsum contulisset et obsessum fuisset castrum Jonacopense, viribus et potentia per omnia praevalens ipsi fratri suo domino Magno praedictam resignationem firmam habere voluit atque ratam. Quae omnia alibi integraliter sunt expressa.

Olaus Petris skildring är mera komplicerad än Ericus Olais. Källstoffet är på ett annat sätt inarbetat i framställningen och urkundsmaterialet är därför icke så tydligt definierbart som hos Ericus. Reformatorn har i urkundsreferatet insmält egna reflexioner och slutsatser, och det är därför vanskeligare att rekonstruera hans källor. Av parallelltrycket ovan torde vidare framgå, att han redan när han skildrat Askanäsavsägelsen haft rådets brev om denna och följande avsägelser present. Under intryck av rådets vittnesbrev är det uppenbarligen som Olaus meddelar, att denna avsägelse kom till stånd »i riksens råds närvaro». Olaus Petri har, såsom Westin betonat, utförligare än Ericus återgett avsägelsen i Askanäs¹. Men om denna utförlighet beror på att han tagit med mera av det då utfärdade brevet eller på att han återgett mera av vittnesbrevet, är ovisst.

Valdemars första avsägelse förlägges såväl av Ericus Olai som Olaus Petri till Askanäs. Den insattes av båda efter ett möte mellan Erik Klipping och Magnus Ladulås, som bör ha ägt rum någon gång 1277—78 och som i Erikskrönikan förbundits med en försoning mellan Magnus och Valdemar². Olaus Petri har en bestämd datering, 1279.

¹ Westin, a. a., s. 208.

² Se nedan s. 222 ff.

I äldre litteratur har det av Ericus Olai in extenso återgivna avsägelsebrevet lösryckts ur detta sammanhang och förts till tronskiftet 1275, dock utan någon närmare motivering eller precisering¹. I senare forskning har det daterats till 1279 i överensstämmelse med Olaus Petri och placeringen i hans och Ericus Olais krönikor. Man har utgått ifrån, att årsangivelsen haft sitt ursprung i själva brevets datering².

Dateringen 1279 får till synes stöd av ett par andra källor. Tvenne svenska annaler av det yngre skiktet ha under detta år traderat en notis om Valdemars tronavsägelse, som i Visbykrönikan har följande lydelse: »Resignavit dominus Waldemar rex partem suam de regno ad manus fratris sui regis Magni et in Daciam propter quandam Cristinam recessit»³. Denna avsägelse är emellertid i notisen sammankopplad med Valdemars resa till Danmark, som icke kan ha ägt rum tidigare än i augusti 1280⁴. Dessutom bär notisen prägel av compilation, där det sista ledet torde gå tillbaka på Erikskrönikan⁵.

Man har även fäst avseende vid att Magnus i ett brev, utfärdat på ett möte på Alsnö den 9 juni 1279, anlagt titeln »sveorum gothorumque rex», en titel, som han sedan konsekvent bibehöll. Titelförändringen har sammanställts med notiserna att Valdemar lämnat sin riksdal, Götaland⁶.

¹ A. M. Strinnholm, Svenska folkets historia 4 (1852), s. 528, not 1204, omtalar, att »urkunden... saknar både år- och dagtal, men tillhör otvifvelaktigt tiden af hans (: Valdemars) fångenskap år 1275». Jfr även Tunberg, Äldre medeltiden (1926), s. 117, och DS 867.

² O. S. Rydberg i ST I, s. 278, C. M. Kjellberg, Den äldsta svenska konungatiteln, Bidrag till Sveriges medeltidshistoria, tillegnade C. G. Malmström (1902) 3, s. 20, S. Bolin, a. a., s. 273, J. Rosén, a. a., HT 1942, s. 1, G. Westin, a. a. s. 208, J. Rosén, a. a., Vetenskapssocietetens i Lund årsbok 1946, s. 7. Jfr H. Jägerstad, Hovdag och råd under äldre medeltid (1948), s. 79 f., som — trots de tidigare utredningarna om källäget — endast diskuterar Olaus Petri.

³ SRS I: 1, s. 41. Jfr Chronologia anonymi (SRS I: 1, s. 54): »Resignavit dominus Waldemar rex totum Swecie regnum ad manus fratris sui dni Magni Ladelaas factusque est exul apud danos ob stuprum prius commemoratum.»

⁴ Valdemar uppträder sista gången i Sverige 16/8 1280 (DS 705, 706).

⁵ Jfr Ek vv 1136—40. Om Visbykrönikans och Chronologia anonymis förhållande till Ek se Bolin, a. a., passim.

⁶ C. M. Kjellberg, a. a., BSM 3, s. 20.

Häremot kan invändas, att titeln »sveorum gothorumque rex» förekommer redan i en urkund, som av den tidigare forskningen förts till början av år 1278 men som torde ha kommit till på våren 1277¹. Vidare förefaller det långsökt att sammanställa Valdemars avsägelse med den ändrade kungatiteln. Det borde nämligen ha varit större skäl för Magnus att i sin titel genom ett »rex gothorum» markera det överherradöme över hela riket, som han de facto erhöll genom Valdemars defronisation, under tider, då denne innehade sin riksdel.

I det av Ericus Olai in extenso återgivna avsägelsebrevet benämner sig Valdemar »*rex sveorum*». Han överlämnar riket till »*domino Magno . . . duci sveorum*». Därav kan endast en slutsats dragas; brevet har kommit till *före* Magnus konungaval, som ägde rum den 22 juli 1275. Eftersom en överenskommelse mellan bröderna av den innebörd, varom brevet vittnar, betydde att Valdemar erkände sin broder som kung, kan det icke ha utställts under former, som inneburo, att valet negligerats, om detta redan ägt rum.

I Ericus Olais återgivning betydde avsägelsen att Valdemar avstod från hela riket. Det är icke tal om någon tidigare honom tilldelad riksdel. Olaus Petri har här i stället uppgiften, att Valdemar avstod »*ej allenast den halvpårt av riket, som honom tillsagder var, utan ock all den rätt, som han hade till hela riket*». Någon avsägelse av halva riket kan självfallet icke ha ingått i Olaus Petris brevkälla. Det är ett inskott, hämtat från en annalnotis med Visbykrönikans formulering. Därmed torde krönikören också röja sin källa för dateringen av den första avsägelsen till 1279.

Det är möjligt, att någon uppgörelse mellan bröderna är att förlägga till 1279 och att detta gett anledningen till de förvirrade annalnotiserna². Men den dateringen kan icke gälla det av Ericus Olai återgivna och av Olaus Petri refererade avsägelsebrevet, som är att föra till tiden före den 22 juli 1275. Denna tidiga datering av det första avsägelsebrevet medför

¹ ST 131. Jfr Tunberg, a. a., s. 120. Om dateringen nedan s. 226 f.

² Se härom nedan s. 237 med not 2.

konsekvenser för tolkningen av rådets vittnesbrev. Vad detta redogör för, är händelser från 1270-talets mitt och framåt. Med detta konstaterande skola vi återvända till 1275 års händelser.

3.

Det av Ericus Olai och Olaus Petri traderade urkundsmaterialet ger vid handen, att Valdemars fängslande är att förlägga till tiden före konungavalet den 22 juli. En förutsättning för Magnus Ladulås' val till konung så sensationellt snabbt efter segern vid Hova har varit, att Valdemar dessförinnan tvungits att avsäga sig sin krona. Tronen var vakant.

Med den utgångspunkten kan man även i övrigt få en mera konkret bild av vad som skett i samband med tronskiftet och under vilka former, detta ägt rum. I sitt referat av rådets brev omtalar Ericus Olai, att Valdemar först avsåg sig riket i Askanäs. Därmed åsyftas det första, delvis in extenso återgivna avsägelsebrevet¹. Sedan fortsätter referatet: »Och denna sin avsägelse upprepade han under edlig försäkran att icke återta den på Mora ting på den dag, då brodern Magnus enhälligt valdes i samband med att tronen blev vakant genom hans avsägelse.» Detta innebär, att Valdemar har varit närvarande på Mora äng vid Magnus Ladulås' kungaval 1275. Vad som här ägt rum har i praktiken icke endast varit en valakt. Det har också varit en avsägelseakt — eller om man så vill en detronisation.

Händelserna den 22 juli och deras förhistoria kunna under sådana omständigheter ytterligare belysas med tillhjälp av en annan källa, Magnussagan. I denna ingår en mycket

¹ Dateringsorten Askanäs går av ordalagen att döma såväl hos Ericus Olai som Olaus Petri tillbaka på rådets brev, ej på själva avsägelsebrevets dateringsformel. Är Askanäs identiskt med Ekerön (jfr K. H. Karlssons reg. till DS 1—2, Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 288), kan man förmoda, att avsägelsebrevet formulerades under Magnus och Valdemars färd från Västergötland till Uppsala. Det stämmer i så fall illa med Ek:s uppgift om ett försoningsmöte i Västergötland. Såväl Ek:s berättelse som identifieringen av dateringsorten få emellertid hållas för så osäkra, att några bestämda slutsatser icke gå att bygga på dem.

detaljerad redogörelse för ett förlikningsmöte mellan Valdemar och Magnus Ladulås, som kommit till stånd på den norske konungen Magnus Lagaböters initiativ under sommaren 1276¹. De svenska anbuden om underhållsländer åt den avsatte Valdemar låter sagan den norske konungen avslå. Denne hävdade nämligen, att svenskarna »attu engan dóm (á hönúm) eðr yfir hann at bjóða, þar sem hann var þeirra herra ok höfðingi». Trots detta hade de emellertid tillfångatagit Valdemar och hans drottning, »ok tóku af hönúm ríkit ok báðum þeim; ok raendu hann allri konungligri tign ok saemð með mikilli nauðung ok afar-kostum; ok görðu þeim margar svivirðingar aðrar ok skapraunir í orðum ok verkum. Þar ofan á tóku sviar sér annan konung ok kórónuðu, sem fyrr var getið».

Magnussagans skildring ger i sak samma händelseförlopp som rådets brev. Först har Valdemar avsatts, respektive av sagt sig sin krona. Sedan valdes Magnus till konung. De båda källorna ge emellertid också på visst sätt ett bidrag till frågan om det svenska kungavalets former. Gustaf Holmgren har tolkat de bekanta orden i Västgötalagens rättslösbalk, »Svear äga konung att taga och så vråka», så, att »vråka» betyder »avsätta» och hävdar, att en sådan avsättning varit förbunden med en degradationsrit på Mora äng². Även om källmaterialet icke i detta konkreta fall utan att pressas väl hårt tillåter slutsatser om en »rit», så är det värt att notera, att vi vid en tidpunkt, som ligger ganska nära avfattnings-tiden för Västgötalagens stadgande, ha haft en kunglig avsättnings- eller avsägelseakt förlagd till Mora äng och inför samma församling, som deltog i det samtidiga kungavalet. Valdemars dubbla avsägelser 1275 återspegla också blandningen av eller — om man så vill — dragkampen mellan arv- och valkungadöme. Vad Valdemar genom brevet överlämnade till brodern var sitt *ärvda* kungarike (»regnum sueorum, quod ad nos jure haereditario devolutum est»). Akten

¹ Icelandic Sagas II, s. 371. Om förlikningsmötet se även nedan s. 218 f.

² G. Holmgren, Taga och vråka konung, Fornvännen 1937, s. 19 ff.

på Mora äng har inneburit, att han inför den till kungaval kallade församlingen nedlade det mandat, han en gång på samma plats erhållit av sina väljare.

Även för förståelse av de politiska motsättningar, som varit rådande vid tiden för tronskiftet, har fastställandet av händelseförloppet den 22 juli sin ej helt oväsentliga betydelse.

Den internordiska bakgrunden till tronskiftet må först skisseras, även om den icke behöver någon utförligare kommentar. Genom tidigare giftermålsförbindelser hade Valdemar i Sverige och Magnus Lagaböter i Norge anknytning till Erik Plogpenningss ättlingar i Danmark. De stodo på samma linje som de danska länkrävarna, när det gällde anspråk på danska kronan. Därigenom uppstod en nära kontakt mellan Valdemar och Magnus Lagaböter å ena sidan, furste- och stormannaoppositionen mot Erik Klipping å den andra. Genom att bistå hertig Magnus i upproret mot Valdemar bröt Erik Klipping denna förbindelse mellan den svenske kungen och det danska oppositionspartiet. Magnus Ladulås och kung Erik fingo i stället ett gemensamt intresse i att bekämpa Valdemar och de kretsar i Sverige och Danmark, som stödde honom. Inför fruktan för en restitution knyts de båda monarkerna i fortsättningen — efter det nedan skildrade mellanspelet 1276—77 — allt fastare samman genom förbund och giftermålsavtal för att säkra kronan i sin egen ätt¹.

Av större intresse är den inrikespolitiska situationen vid tiden för Magnus' kungaval. Det är välbekant, huru sedan 1200-talets mitt och Birger Jarls regenttid den starka furstemakten banade sig väg. Det skedde med kyrkans stöd men i bitter kamp mot den gamla världsliga aristokratien. Om man ser tronskiftet i ljuset av den följande utvecklingen, kan man fastslå, att det var kyrka och kungamakt som tjänade på förändringen. Däröfver råder ej heller någon meningsskiljaktighet i forskningen. Erik Lönnroth har emellertid hävdadt, att på valdagen det senare så betydelsefulla förbundet mellan Magnus Ladulås och kyrkan ännu icke var konstituerat. I stället

¹ Jfr Rosén, *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder* (1939), s. 3 ff., och där anf. litt.

skulle det svenska episkopatet ha stått på konung Valdemars sida och öppet uppträtt till beskydd för hans kungadöme¹.

Samma dag som valet ägde rum utfärdade Magnus i Uppsala ett gåvobrev på egendomar till ett nytt kanonikat vid domkyrkan. Det skedde i närvaro och under besegling av ärkebiskop Folke och alla suffraganbiskopar utom biskopen i Växiö². Tidigare har brevet fattats såsom ett tecken på att kyrkans ledning stod på Magnus' sida vid tiden för hans val. Lönnroth bedömer det på rakt motsatt sätt. Visserligen har Magnus genom donationen och genom en samtidig för ärkebiskop Folke fördelaktig lösning av en jordatvist³ sökt vinna det i Uppsala närvarande episkopatet för sin sak. Men han har misslyckats. I donationsbrevet benämner han sig själv hertig, icke konung. Orsaken härtill har tidigare förmodats vara, att brevet satts upp och utfärdats före valakten. Lönnroth menar, att kyrkans målsmän trots valet på Mora äng och trots den omfattande donation, varom brevet vittnar, icke velat godkänna Magnus' konungatitel⁴.

Till valmötet 1275 har man också velat förlägga de s. k. Tälgestatuterna, som i tidigare forskning daterats till 1279 och tolkats såsom givna till skydd för Magnus' kungadöme. Toni Schmid vill flytta dem till tiden »före Magnus' seger och före hans kröning». De måste då tolkas såsom utfärdade till skydd icke för Magnus utan för Valdemar⁵. Lönnroth för Schmid's uppslag längre. När statuterna resa förbud mot att ta till fånga, driva i landsflykt eller döda krönt konung, skulle detta ange såsom avfattningstid »efter men inte alltför långt efter slaget vid Hova. Möjligheten att förordningen är utfärdad före slaget är mindre sannolik, då statuterna ej

¹ E. Lönnroth, a. a., Studier tillägnade Curt Weibull, s. 289 ff., i polemik framför allt med Rosén, Konung Valdemar Birgerssons färd till påven, Kyrkoh. Årsskr. 1941.

² DS 596.

³ DS 598.

⁴ Lönnroth, a. a., s. 306. Jfr Jägerstad, a. a., s. 68 ff.

⁵ T. Schmid, En medeltida brevuppteckning, Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1939—41, s. 86 ff.

som påvebrevet fördöma blott »turbaciones» utan åtgärder mot konungen, som förutsätta, att denne är slagen. Detta gör sannolikt, att statuterna tillkommit på sommaren 1275». Eftersom det svenska episkopatet var samlat i Uppsala den 22 juli, daterar Lönnroth statuterna till denna tidpunkt, d. v. s. till valet¹.

Denna uppfattning om kyrkans hållning och Tälgestatuternas datering utgår från förutsättningen att den politiska bakgrunden för kungavalet varit en annan än den som ovan skisserats. Lönnroth har karakteriserat situationen med orden: »Biskoparnas strama hållning gentemot segerherren får möjligen ses mot bakgrunden av att Valdemar i juli ännu ej torde ha blivit tillfångatagen; i varje fall kan underrättelsen om hans fängslande knappast ha nått Uppsala den 22 juli.»

Valdemar har icke allenast varit fängslad. Han har också tvungits att avge en deklaration att han avstod sitt arvkungadöme till brodern. Personligen har han varit tillstädes på Mora äng och upprepat sin avsägelse. En sådan situation kan svårligen förenas med statuternas förbud mot tillfångatagande av krönt konung o. s. v. Det svenska episkopatet kunde ej heller gärna officiellt ta parti för en f. d. konung, som själv minst lika officiellt av sagt sig sin krona. Detta stöd för tesen om en motsättning mellan Magnus Ladulås och episkopatet vid tiden för tronskiftet 1275 måste med andra ord bortfalla.

Ett par omständigheter i samband med Valdemars före mötet utfärdade avsägelsebrev torde i detta sammanhang förtjäna beaktande. I Olaus Petris referat av denna avsägelse ingår en passus, som saknas hos Ericus Olai: »Och gjorde han samma vplätning aff en frij wilia, onödd ok otwingat och forpflichtade han sich widh ban til at aldrig wilia saka ther uppå. Ock skal man weta i then tijdhen och noghot tilförenne pläghade the, som noghro contracter eller stoor forpflichtelse gjorde, giffua noghro biscoapar befalning at banlysa sich, om the icke höllo thet the loffuade. Så gjorde och nw konung Waldemar.»

¹ Lönnroth, a. a., s. 306.

I samband med den senare avsägelsen i Skänninge har Ericus Olai uppgiften, att den avgavs under bann. Teoretiskt skulle man väl därför kunna tänka sig, att Olaus Petris källa utgöres av denna senare förpliktelse. Men detta är osannolikt efter Westins undersökning av krönikörens sätt att behandla sina källor. Vad detta konkreta fall beträffar saknas anledning att frångå Westins åsikt, att Olaus Petri refererar Askanäsmötet utförligare än Ericus¹. Dessutom fortsätter Olaus Petri efter uppgiften om en förpliktelse under bann med 1275 års händelser.

Allt talar för att även avsägelsen 1275 gjorts under bannförpliktelse, något som upprepats vid de följande avsägelserna. Kyrkans roll i samband med tronskiftet blir därmed ännu kraftigare markerad, och donationen till Uppsala domkyrka på valdagen framstår i sitt naturliga sammanhang, såsom en erkänsla för det stöd, kyrkan lämnade i tronstriden.

Formuleringen av Valdemars avsägelsebrev 1275 har helt naturligt blivit den, som Magnus och hans segrande parti önskade och sådan den dikterats i hertigens kansli. Valdemar sade sig i brevet avstå till brodern det rike, som tillfallit honom med ärftlig rätt. I den mån en motsättning existerat och varit medveten för landets ledande män mellan ärftlig rätt till kronan och vad Lönnroth kallar »sveaväldets härskarmandat», förefaller det otroligt att den av kyrkan omhuldade ärftlighetsprincipen getts ett klart uttryck i avsägelsebrevet, om Magnus' stöd icke varit kyrkan utan samma princip motståndare, den världsliga stormannaklassen.

Källorna till partiställningen i samband med tronskiftet 1275 äro icke många. Vad man på grundval av dessa med säkerhet kan konstatera, är att Magnus vann slaget vid Hova i mitten av juni med hjälp av Erik Klipping. Den danske kungen har genom sitt bistånd velat gardera sig mot Valdemars förbindelse med danska oppositionskretsar. Men något har det kanske även betytt, att han var den främste representanten för den starka furstemakten i Norden. Hans

¹ Jfr ovan s. 209.

makt uppehölls delvis med utländska legotrupper¹. Det redskap, varmed segern vid Hova vanns, var en utländsk legohär, en nyhet i Sverige och det naturliga medlet för en furste att bekämpa en inhemsk stormannaopposition. Kyrkan var den starka furstemaktens främsta inre stöd. Det enda, vi veta om den inre partigrupperingen i Sverige 1275, är att episkopatet mangrant slutit upp kring den nye härskaren. Om de världsliga stormännens hållning eller medverkan veta vi ingenting. Att våra kunskaper om den inre partiställningen äro så bristfälliga har sin naturliga förklaring i det faktum att avgörandet genom den värvade hären och Valdemars avsägelse föll så snabbt att de ledande stormännen icke i urkunderna hunno blotta sitt ställningstagande.

4.

Efter de bindande försäkringarna och sedan brodern valts till konung, har Valdemar frigetts. Betryggande garantier mot en restitution ha ansetts vara skapade. Den avsatte monarken har emellertid icke funnit sig tillrätta i den ställning, han erhållit. Magnussagan meddelar, att han och drottning Sofia som flyktingar kommo till Kungahälla². Den 10 december 1275 utfärdade Valdemar från Lödöse såsom »rex sveorum» privilegier för Hamburg, gällande för handeln på hela Sverige³. Han har icke längre respekterat sina avtvingna avsägelser.

Den sålunda uppkomna situationen utmynnade i det förlikningsmöte, som under Magnus Lagaböters ledning ägde rum i Kungahälla i slutet på juni 1276⁴. Dessförinnan hade Magnus ytterligare stärkt sin ställning genom kröningen den 24 maj i Uppsala⁵.

Mötet i Kungahälla blev enligt Magnussagan resultatöst.

¹ Se senast Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati* (1945), s. 83 f.

² *Icelandic Sagas II*, s. 368.

³ ST 125.

⁴ *Icelandic Sagas II*, s. 370 ff.

⁵ K. G. Westman, a. a., s. 186 ff.

Magnus Lagaböter och Valdemar krävde, att den sistnämnde skulle återinsättas i sina kungliga rättigheter, eftersom han orättmätigt berövats sin krona. Svenskarna erbjödo endast underhållsländer i Västsverige. Kungahällamötet kom emellertid att bilda upptakten till en omgruppering av de utrikespolitiska maktfaktorer, som spelade in i de svenska tronstriderna. Magnus Ladulås' ställning har stärkts därav, att den norske konungen icke var beredd att lämna Valdemar väpnat bistånd.

Trots detta har den detroniserade kungen spelat herre i Västergötland. Den 7 augusti utfärdade han i Gudhem privilegiebrev för klostret därstädes¹, och under samma år omtala Sigtunaannalerna att han brände Växiö domkyrka². När hjälpen från Norge uteblev, har han sökt stöd i Danmark, dit han begav sig någon tid efter Kungahällaförhandlingarna. Å andra sidan orienterade Magnus Ladulås i riktning mot Erik Klippings fiender. Genom giftermålet på hösten 1276 med en holsteinsk grevedotter blev denna tendens i hans politik uppenbar³.

Från och med denna tidpunkt fram över året 1277 rådde öppet krigstillstånd mellan konung Magnus å ena sidan, Erik Klipping och Valdemar å den andra⁴. Hur denna krigsperiod avvecklats, är icke klarlagt. Här skall endast konstateras, att av urkundsmaterialet framgår, att Valdemar ännu den 8 september uppehöll sig i Danmark, sysselsatt med planer på ett återförvärv av sitt svenska rike eller åtminstone någon del därav⁵. Den 3 januari 1278 förekommer han med titeln »quondam rex» såsom sigillvittne i ett av Magnus Ladulås i Uppsala utfärdat brev⁶.

Senast någon gång i slutet av 1277 har en uppgörelse sålunda kommit till stånd mellan bröderna efter de orolig-

¹ DS 617.

² SRS III: 1, s. 5.

³ ST 129. Jfr Westin, a. a., s. 214.

⁴ Se källcitaten hos Pipping, a. a., s. 331 ff.

⁵ ST 130.

⁶ DS 636.

heter, som följt på detronisationen 1275. Om dess innebörd växla emellertid uppgifterna, beroende på den olika datering av en delning av riket till 1275 och 1277, som källorna lämna. Såsom ovan nämnts, förlägger Erikskrönikan en delning av riket till Valdemars tillfångatagande och första tronavsägelse 1275¹:

Tha stempde hertughen saman eth hoff
ok fik aff mangom mykit looff
I Westergötland staddis thz swa
som rikisins men sampde allum aa.
Swa loot han honom swa sagdis mik
halfft rikit wider siälfwan sik
ok antwardade honom i hand
Westergötland ok Smaland
badhe Wermeland ok Dala
ok hertoghin fik Swidhido ok Vpsala
alt thz vtan skogh war
thz fik tha konung Waldemar
ok ther med skullet tha wara säät
sidhan skulle engen göra androm orät.

En uppgörelse med samma innebörd noteras av annalerna omväxlande under 1275 och 1277²:

<i>Sigtunaannalerna</i>	<i>Inc. script. chron.</i>	<i>Visbykrönikan</i>	<i>Chron. an.</i>
1277... Eodem anno reconciliati dominus Magnus rex et dominus Waldemar, quod W. haberet Vesgociam et Osgociam et dominus Magnus rex haberet superiores partes et ipse rex diceretur et non W.	1275... et eodem anno concordati sunt taliter, quod dominus Magnus rex esset et haberet priores partes Swecie, Waldemar vero Osgociam et Vesgociam et non esset nec diceretur rex.	1277... Et eodem anno reconciliati sunt rex Magnus et dominus Waldamarus ita quod Waldemarus haberet Vesgociam et Ostgociam, dominus autem Magnus partes superiores et ipse rex diceretur et non Waldemarus.	1277... Igitur hac lege reconciliati sunt, ut Waldemar esset westgothorum et ostgothorum dominus, Magnus vero partium superiorum diceretur que solus rex et princeps totius regni Swecie.

¹ Ek vv 776—789.

² SRS III: 1, s. 6, I: 1, s. 86, 41, 54.

Forskningen har haft en mycket skiftande inställning till notiserna och till dateringen 1275 och 1277. Strinnholm godtog Erikskrönikans och *Incerti scriptoris chronicon*s uppgift om en delning 1275 och förklarade annalnotiserna 1277 såsom beroende på en förväxling med denna tidigare riksdelning.¹ Claës Annerstedt² och K. G. Westman³ förkastade källornas uppgifter om att Valdemar 1275 fått någon del av riket. Den sistnämnde förnekade även en delning under 1277. Tunberg förlade delningen till sistnämnda år⁴. Pipping uppvisade i detalj, att Erikskrönikans redogörelse för delningen 1275 till sitt sakinnehåll är helt identisk med annalnotisernas 1277⁵ men gentemot Annerstedt och Westman hävdade han likväl båda delningarnas fakticitet⁶. Ingvar Andersson menar, att Erikskrönikans och *Incerti scriptoris chronicon*s framställningar under 1275 båda grunda sig på att dessa källor i »felaktig tidsföljd» återgett övriga annalers notis under 1277. Uppgiften 1275 »sammanhänger med den riksdelning, som Magnus och Valdemar företogo efter kriget⁷». Ehuru Salomon Kraft opponerar mot Anderssons åsikt att Erikskrönikan bygger på en till 1275 felförd annalnotis, kommer han i sakfrågan icke till något annat resultat⁸.

Eftersom annalnotiserna återgå på en gemensam förlaga, är det betydelselöst för problemet, att trenne annaler ha notisen om delningen uppförd 1277, endast en 1275. Ett mellanled kan ha infört felaktig datering. Av större betydelse kunde vara, att i den av de båda annaler av det äldre skiktet, som har dateringen 1275, *Incerti scriptoris chronicon*, notisen är skriven av en senare hand, sannolikt från 1400-talets mitt⁹.

¹ Strinnholm, a. a. IV, s. 546, noten.

² SRS III: 1, s. 6 not. w.

³ K. G. Westman, a. a., s. 39, not 1.

⁴ Tunberg, *Äldre medeltiden*, s. 120.

⁵ Pipping, a. a., s. 321. Jfr I. Andersson, a. a., s. 36, not 4.

⁶ Pipping, a. a., s. 320 ff., 345.

⁷ I. Andersson, a. a., s. 35 ff.

⁸ S. Kraft, a. a., HT 1932, s. 14 ff.

⁹ SRS III: 1, s. VI, I. Andersson, a. a., s. 36.

Ingvar Andersson antar emellertid, att *Incertis notis* återgår på en äldre annalkälla, som också varit källa för Erikskrönikan¹. Är så förhållandet, måste källvärdet antas vara det samma som övriga annalers. Problemet kan med andra ord icke lösas genom en källkritisk granskning av annaler och krönika.

Att man i litteraturen stannat för dateringen 1277 torde åtminstone delvis bero på, att man har haft faktisk kunskap om en uppgörelse mellan Magnus och Valdemar detta år med innebörd, att Valdemar avsade sig kronan. En sådan fast utgångspunkt har saknats 1275. Av det föregående har emellertid framgått, att en uppgörelse kommit till stånd efter slaget vid Hova med samma innebörd vad Valdemars förhållande till kronan angår. Annalnotisernas uppgift, att Magnus skulle vara kung och Valdemar »non esset non diceretur rex» svarar fullständigt mot Valdemars avsägelsebrev 1275, där han överlämnade sitt arvrike »cum omni gubernatione, jure et regimine».

Frågan måste under sådana omständigheter ställas, om denna Valdemars första avsägelse, den därpå följande högtidliga bekräftelsen på Mora äng, Magnus' konungaval och Valdemars och hans drottningns frigivning äro händelser, som ägt rum utan att den först avsatte och sedan frigivne monarken erhållit underhållsländer eller någon del av riket.

Bortsett från tronavsägelsens fakticitet saknas ej heller i övrigt stöd för en uppfattning, att Erikskrönikans och *Incertis* datering av riksdelningen till 1275 är riktig. Efter avsägelsen och kungavalet ha Valdemar och hans drottning haft så stor rörelsefrihet, att de kunnat lämna de av Magnus behärskade landskapen och planera för en restitution. Första gången vi efter kungavalet den 22 juli i urkunderna kunna belägga Valdemars vistelseort befinner han sig i Lödöse, där

¹ I. Andersson, a. a., s. 36. H. Jägerstad, a. a., s. 73 f., för Ek:s skildring över till 1277 och förlägger på så sätt en »hovdag» till Västergötland detta år. Ericus Olais källvärde i denna punkt (Jägerstad, s. 74, not. 30) torde framgå av en enkel jämförelse med Ek och annalerna.

han den 10 december utfärdar privilegiebrev för Hamburg¹. Uppehållsorten är icke tillfällig. Brevet anger sig nämligen vara utfärdat vid dotterns bröllop med greve Gerhard av Holstein. Eftersom bröllopet måste ha förberetts och platsen avtalats tidigare, har Valdemar åtminstone sedan någon eller några månader varit i säker besittning av slottet.

Varför har Lödöse stått öppet för det avsatta kungaparet, då de bröto sina tidigare avtal med Magnus? Möjligheten finns, att Magnus aldrig kommit i besittning av slottet. Men Västergötland var det landskap, där Valdemars här besegrats på sommaren 1275. Det förefaller föga sannolikt, att Magnus frigett sin broder, innan han med tillhjälp av dennes tronavsägelse försäkrat sig om de fasta slotten. Västergötland hörde å andra sidan till de landskap, som enligt källornas uppgifter om en uppdelning av riket skulle tillhöra Valdemars område. Den troligaste förklaringen torde vara, att den avsatte kungen efter akten på Mora äng fredligt begett sig till sin riksdel för att sedermera med denna som bas börja arbeta för att återvinna kronan.

På sommaren 1276 ägde det ovan omtalade förlikningsmötet rum i Kungahälla under Magnus Lagaböters bemedling. Svenskarna erbjödo härvid såsom underhåll åt Valdemar Hälsingland, Värmland och allt land väster om Vänern jämte 300 marks ränta². Detta erbjudande har kommit till i en situation, då Valdemar visat sig icke vilja hålla föregående års uppgörelse och då Magnus Ladulås' inrikespolitiska ställning stärkts bl. a. genom kröningen någon månad tidigare. Det är icke troligt, att Magnus vid detta tillfälle erbjudit mera än vid den första uppgörelsen föregående år. Snarare är erbjudandet 1276 att fatta såsom en nedprutning av 1275 års villkor.

Den position i Västergötland, som Lödösebrevet i december 1275 vittnar om, har Valdemar behållit fram över Kungahällamötet. Den 7 augusti 1276 utfärdade han i Gudhem

¹ ST 125.

² Icelandic Sagas II, s. 370 ff.

privilegiebrev för klostret därstädes, något som torde vittna om att han behärskat den västgötska landsbygden¹.

Indicier finnas med andra ord på att den av Erikskrönikan och annalerna omnämnda delningen av riket, som i vissa källor förlägges till tronavsägelsen 1275, verkligen är att föra till denna situation och att Valdemars ställning i Västergötland 1275—76 är ett resultat av den verkställda riksdelningen. Avgörande blir emellertid, om en delning av motsvarande innebörd kan inpassas i 1277 års händelser. I varje fall torde försiktigheten bjuda att man vid diskussionen av dessa åtminstone till en början ser bort från annalnotiserna.

5.

Om den fred, som följde på de krigiska förvecklingarna mellan Erik Klipping och Magnus Ladulås 1276—77 och som måste ha varit av betydelse även för Valdemars ställning, har man dåliga underrättelser, beroende på källmaterialets bristfälliga beskaffenhet. Kanske är det likväl möjligt att nå fram till en något fylligare bild av händelseförloppet 1277—78. Ericus Olai återger i sin krönika excerpt ur tvenne brev rörande traktatslut mellan konungarna i Sverige och Danmark, det ena utfärdat av Magnus, det andra av Erik:

1. Magnus Dei gratia sueorum gothorumque rex salutem in Domino. Notum facimus, quod sopitis et terminatis omnibus causis, iniuriis et quaestionibus, quae vertebantur inter charissimum fratrem nostrum, dominum Ericum, danorum sclavorumque regem parte ex una et nos ex altera, bona fide promittimus eidem domino regi Daciae seu successori suo solvere IV M. marcharum argenti puri ad pondus coloniense terminis infra scriptis, impignorantes eidem castrum Ludosiae cum districtibus adiacentibus etc.².

2. Ericus Dei gratia danorum sclavorumque rex omnibus praesens scriptum cernentibus in Domino salutem. Noveritis, quod nos charissimo fratri nostro Magno, regi sveorum illustri,

¹ DS 617.

² ST 131. Jfr det i vissa punkter utförligare referatet hos Olaus Petri, Westin, a. a., s. 204 ff.

bona fide promittimus, quod, si processu temporis aliquis de hominibus suis sibi contumaciter opposuerit, nullum ad nos refugium habere debeat, nec praestabimus eidem auxilium aut favorem. Et ipse nobis versa vice de hominibus nostris idem facere repromisit. Datum Lagaholm anno Domini MCCLXXVIII¹.

Den första urkunden inskjutes av Ericus Olai och efter honom av Olaus Petri i deras för övrigt helt på Erikskrönikan uppbyggda skildringar. Krönikan omtalar i samband med Erik Klippings krigståg till Sverige, att fred slöts mellan Magnus Ladulås och den danske kungen². I den fortsatta, kronologiskt ytterligt förvirrade framställningen följer därefter konungavalet, som i realiteten ägt rum 1275³, en lång redogörelse för Magnus' förkärlek för utlänningar och den upprorsrörelse med centrum i Västergötland, som blev följderna och som kan dateras till 1278⁴. Sedan kommer en skildring av ett med festivitas och riddarspel hållet möte mellan Magnus och Erik⁵. Här inpassar Ericus Olai Magnus' i förefintligt skick odaterade brev i Erikskrönikans berättelse⁶. Alla garantier saknas för att det tillkommit i detta sammanhang.

Den andra urkunden, som har dateringen Laholm 1278, återges av Ericus Olai utan att insättas i något händelse-sammanhang⁷.

O. S. Rydberg förde Magnus Ladulås' odaterade brev samman med Erik Klippings i Laholm 1278 daterade; båda skulle utgöra resultatet av ett möte, som hållits på denna plats i början av året. Rydbergs mening har i forskningen fått stå oemotsagd⁸.

Urkunderna ha emellertid intet annat gemensamt än att båda vittna om överenskommelser mellan den danske

¹ ST 132.

² Ek vv 940—951.

³ Ek vv 952—957.

⁴ Ek vv 958—1093.

⁵ Ek vv 1094—1125.

⁶ SRS II: 1, s. 64 f., Olaus Petri, a. ed., s. 88 ff.

⁷ SRS II: 1, s. 66. Jfr Westin, a. a., s. 205 f.

⁸ Se J. Rosén, a. a., HT 1942, s. 1, not 2 och där anf. iitt., Dipl. Dan. 2 R. II, nr 322, 323.

och den svenske monarken. Erik Klippings 1278 i Laholm daterade brev saknar dessutom antydning om att det tillkommit i samband med ett fredsslut. Däremot är det ingenting som hindrar, att det skall sammanställas med Erikskrönikans efter 1278 års oroligheter nämnda möte, där enligt krönikan de bägge konungarna »ville sig båda *bättre* förlika¹». Det förefaller med andra ord mera befogat att här införa konung Eriks till år 1278 daterade brev än Magnus' odaterade, såsom i verkligheten skett.

Detta sistnämnda brev syftar däremot direkt på fredsförhandlingar genom de inledande orden om att alla orättvisor och tvister, som rått mellan konungarna, hade utjämnats och bilagts. Även dess innehåll i övrigt, pantsättningen av Lödöse för en stor penningssumma, häntyder på en uppgörelse i samband med ett fredsslut. Men det finns ingen anledning att förlägga denna uppgörelse till Laholm 1278.

Erik Klippings och Valdemars krigståg till Sverige ägde rum i början av 1277. Lundaannalerna, vilkas notiser för detta tidsavsnitt anses vara förstahandsuppteckningar, meddela, att kung Erik härjade i Sverige från januari till påsken, som inföll i slutet av mars. Han intog Skara, och där stannade han, tills han blev blidkad genom fred och förbund². Samma konkreta och detaljerade uppgift om en fred såsom avslutning på Erik Klippings fälttåg möter i en av Lundaannalerna oberoende källa, Erikskrönikan³:

Tha wart dagtingat ok takit j dagh
ok kom tha jnnan eth miwkare lagh.
Tessa lund war thz for ämpt
at the sagdo at han haffde sik yffrit hämpt
fore thz the haffdo i Danmark bränt
thz skulle wara liikt oc ther mz änt.
Ok han skulle haffua thz söloff honom var mäلت.
The herra haffdo ther lenge vm wält
för än the gatho lakt thz swa

¹ Ek vv 1094—95.

² Annales danici, s. 121. Om källan se *ibid.*, s. 13 f.

³ Ek vv 940—51.

at konung Erik loot sik nöghia vpa.
Sidhan foro dāner ather heem
ok konung Waldemar fölgde thöm.

Lundaannalernas och Erikskrönikans samstämmiga uppgifter ställa en sak utom tvivel: en traktat har kommit till stånd mellan Erik Klipping och Magnus Ladulås såsom avslutning på den förstnämndes fälttåg tidigt på våren 1277. Men man torde med stor visshetsgrad kunna komma ett steg längre.

Kontentan av Erikskrönikans redogörelse för traktat-slutet är, att man tvistat om skadeersättning för att Magnus härjat i Danmark (d. v. s. i Skåne och Halland på hösten 1276) och för att nu Erik härjat i Sverige, men att man beslöt att låta de bägge härjningstågen uppväga varandra. Däremot skulle Erik Klipping av konung Magnus få »det *silver*, som honom var lovat», varmed åsyftas den skuld, som Magnus häftade i till den danske konungen för dennes bistånd vid resningen 1275. Vid detta tillfälle hade, såsom nämnts, Magnus jämt brodern Erik utfärdat skuldebrev på 6.000 m. s., för vilken summa de lovat att pantsätta ett slott i Sverige¹. Freden 1277 innebar enligt krönikan en ny förpliktelse att betala.

Det är vad Erikskrönikan nämner. Men det är också vad Magnus' odaterade brev nämner. Sedan tvisterna och orättvisorerna nu bilagts (»sopitis et terminatis omnibus causis, iniuriis et questionibus»), lovade Magnus att betala 4.000 mark *silver*, för vilken summa Lödöse pantsattes. Med stöd av Lundaannalerna och Erikskrönikan kan brevet ganska säkert dateras till våren 1277. Likheten mellan den sistnämnda källan och det delvis bevarade aktstycket är så stor, att man måste allvarligt överväga, om ej brevet utgjort källa för krönikan².

Det enda, som källorna rörande freden nämna om Valdemar, är Erikskrönikans upplysning att han följde med danskarna tillbaka till Danmark, och där uppehöll han sig ännu den 8 september med bibehållen kungatitel men utan

¹ ST 123. Jfr ovan s. 202.

² Möjligheten att Ek för sin 1300-talsskildring i ett par fall använt urkundsmaterial har diskuterats av K. G. Westman, a. a., s. 172, not 1, och I. Andersson, a. a., s. 104.

svenskt land. Hans återkomst till Sverige faller mellan detta datum och den 3 januari 1278, då han såsom »quondam rex» befinner sig i sin kunglige broders sällskap i Uppsala. Denna hans återkomst till riket på hösten 1277 har beledsagats av en ny tronavsägelse och underkastelse.

Rådets av Ericus Olai refererade brev har en skildring härav. Efter redogörelsen för de dubbla avsägelserna 1275 fortsätter framställningen:

Sed et cum regnum quorundam suggestione exisset et graves aliquanto tempore guerras concitasset, rediens in oppido Skeningensi ad concordiam cum fratre suo domino Magno, mediantibus regni melioribus, dicte resignationi se velle adhaerere asseruit, volens et consentiens quod praelati ecclesie suecane, sicut et factum est, sententiam excommunicationis in eum profferret, quam, si contra veniret, incurreret ipso facto.

Eftersom denna avsägelse framställs såsom en avslutning på ett öppet krigstillstånd mellan bröderna och nästa episod i mellanhavandet mellan dem, som omtalas i Ericus Olais referat, kan dateras till 1278—79, kan det citerade avsnittet endast åsyfta Valdemars återkomst på hösten 1277. Ett möte har då hållits i Skänninge, varvid den tidigare detronerade konungen ånyo i förpliktande former avsgt sig kronan.

Är då annalernas till år 1277 förda notis om en delning av riket, som ovan förmodats höra hemma under 1275, möjligen att föra till detta Skänningemöte? Källorna till Magnus' och Valdemars inbördes ställning under tiden närmast efter Skänningemötet äro relativt rikhaltiga, men ingen antyder, att Valdemar varit härskare i de delar av landet, som enligt annalerna skulle ha överlämnats till honom. Däremot har Magnus så vitt man kan se utövat regeringsmyndigheten även i dessa områden. Den 27 november 1277 överlät han avgifter från Grydbäcks socken till Gudhems kloster¹, och i december 1278 disponerade han över kronogodsen i Njudung².

Valdemar har under åren 1278—79 ibland uppehållit

¹ DS 631.

² DS 654.

sig i sin kunglige broders följe. Intet av de 12 bevarade brev från denna period, i vilka hans namn förekommer, visar honom inneha en självständig maktställning. De vittna däremot enstämmigt om att han återfått och disponerat över sina privatgods¹. Härmed skall jämföras, att Valdemar i januari 1279 gjorde en donation till Skara domkyrka såsom bot för att han innehållit huvudtionen »de bonis nostris patrimonialibus diebus nostris»².

Vad man på grundval av urkunderna kan konstatera är att den avsatte monarken på Skänningemötet på nytt av sagt sig sin krona och till gengäld fått disponera över sina privatgods. Detta skall sammanställas med en annan källuppgift. I samband med Erik Klippings krigståg i början av 1277 omtalar, såsom nämnts, Erikskrönikan, att fred slöts mellan Magnus Ladulås och den danske konungen. Uppgiften kan förmodas grunda sig på kunskap om den delvis ännu bevarade traktaten. I helt annat sammanhang — efter redogörelsen för 1278 års oroligheter — har krönikan, såsom likaledes ovan nämnts, en skildring av ett nytt möte mellan de båda konungarna. I anslutning härtill heter det³:

Konung Waldemar war tha inlendder
ok fik vinskaf aff bröder ok frender.
Konungen aff Danmark dagtingadet swa
at han skulle sith gotz alt ather faa
alt hans fäderne honom til hörde
ok annet huat honom mz retta borde
ther skulle han sielffuer ower radha
ok sithia hema ok liffua mz nade³.

Att det kronologiska sammanhang, vari Erikskrönikan anför dessa rader, är felaktigt, behöver icke diskuteras. Valdemar blev »inländer» 1277. Men föres krönikans redogörelse till detta år, så är den till sitt innehåll lika med vad man kan sluta av urkundsmaterialet beträffande de villkor, på

¹ DS 645 ($\frac{1}{6}$ 1278), 646 ($\frac{17}{6}$ 1278), 649 ($\frac{22}{7}$ 1278), 651 ($\frac{22}{8}$ 1278), 653 ($\frac{28}{10}$ 1278), 654 ($\frac{21}{12}$ 1278), 657 ($\frac{18}{1}$ 1279), 658 ($\frac{30}{1}$ 1279), 663 ($\frac{5}{3}$ 1279), 668 ($\frac{1}{4}$ 1279), 670 ($\frac{15}{5}$ 1279), 685 ($\frac{20}{8}$ 1279).

² DS 658.

³ Ek vv 1126—33.

vilka Valdemar då blev »inländer». Vi stå med andra ord inför samma fenomen som beträffande det svensk-danska fredsslutet på våren 1277: Erikskrönikan har — trots sin kronologiskt ohjälpligt förvirrade framställning — i detalj kunnat återge traktatslutets innehåll. Men i detta fall har krönikören satt in sina kunskaper på fel möte och i fel sammanhang.

Det finns emellertid en ööverensstämmelse mellan Erikskrönikan och rådets i referat bevarade brev angående det sätt, på vilket Valdemar 1277 kom tillbaka till Sverige. Enligt rådets brev skedde försoningen på ett möte i Skänninge och under bemedling av »meliores regni». Enligt Erikskrönikan var det Erik Klipping, som underhandlade, så att Valdemar kunde återvända till riket och återfå sina fädernegods. I och för sig kunde denna skillnad vara betydelselös. Med kännedom om krönikans vanliga ringa källvärde för detta avsnitt kan den förklaras med att krönikören, då han fört episoden till ett möte mellan de bägge konungarna, utgått ifrån, att Erik Klipping, Valdemars tidigare bundsförvant, medlat mellan bröderna.

Att ööverensstämmelsen likväl tas upp beror på tvenne omständigheter. Å ena sidan kan Erikskrönikan visas i detalj känna till traktatsluten 1277. Man har därför anledning misstänka, att uppgiften om konung Eriks medverkan kan gå tillbaka på samma primärkälla som det övriga. Å andra sidan måste frågan ställas om fredsslutet mellan Erik Klipping och Magnus Ladulås på våren 1277 ej berört Valdemar. Huruvida han dennes ställning varit under perioden från det svensk-danska fredsslutet, tills han någon gång i slutet på året såg sig föranlåten att på nytt avsäga sig kronan endast mot att komma i åtnjutande av arvegodsens?

Valdemars den 8 september 1277 i Köpenhamn daterade brev till markgrevarna av Brandenburg torde här bidra att klarlägga sammanhanget. Däri lovade han att till markgrevarna för alltid avstå Gotland, om de genom förhandlingar eller på annat sätt kunde förhjälpa honom att vinna hälften av sitt forna rike. Om Gotland vid en kommande delning av Sverige icke skulle komma att ligga inom Valdemars riks-

del, skulle markgrevarna erhålla ett likvärdigt landområde på annat håll. Men det förutsattes också, att vinsten för Valdemar kunde bli mindre än halva riket, då det bestämdes, att av allt, som kunde vinnas, om så mycket som hälften av riket ej kunde ernås, skulle markgrevarna få en tredjedel.

Av detta kan den bestämda slutsatsen dras, att vad än det föregående fredsslutet mellan den danske och svenske kungen innehållit om Valdemars ställning, så har det i varje fall *icke* varit, att någon del av riket skulle avstås till honom. Men när å andra sidan Valdemar gjorde dessa vittgående utfästelser till de brandenburgska markgrevarna, om de »genom underhandlingar eller på annat sätt» ville förhjälpa honom till någon del av riket, betydde det att han visste, att Erik Klippings stöd icke räckte till för sådant syfte. Kung Erik har icke hållit fast vid hans krav på svenskt land. I det sammanhanget bör man se brevets bestämmelser för den eventualiteten, att markgrevarna kunde utverka att någon mindre del av riket återvanns:

Sed si predicti marchiones placitando non possent nobis oblinere superius nominata (d. v. s. medietatem honorum in regno Suecie iacentium), quecunque tamen ipsi marchiones per se vel cum aliis placitando vel quocunque modo alio nobis *ultra nostram hereditatem* poterunt obtinere, de hiis omnibus ipsis marchionibus et eorum heredibus damus et dedimus partem tertiam proprietatis et hereditatis titulo perhenniter possidendam.

Framhävandet av att löftet gällde endast för vad markgrevarna kunde uppnå utöver arvegodsens tyder på, att Valdemar utgått ifrån, att dessas återvinning kunde nås Brandenburgs hjälp förutan. Detta skall sammanställas med att Valdemar redan den 17 augusti 1277 genom ett i Roskilde utfärdat brev förpantade en gård i Östergötland till en sin »famulus»¹. Han har redan då varit klar över, att han skulle komma att disponera sina privatgods. Men det skall också sammanställas med det faktum, att när Valdemar någon gång efter den 8

¹ DS 874.

september begav sig över till Sverige, så var det just privatgodsen men ingenting annat, som han kom i besittning av. Man måste dra slutsatsen, att det enda Valdemar uppnått vid det svensk-danska fredsslutet var privategendomarnas restitution.

Man vinner på detta sätt också en fullt acceptabel förklaring på motsägelsen mellan uppgiften i rådets brev, att Valdemar avsade sig sin krona på ett möte i Skänninge under bemedling av »meliores regni», och Erikskrönikans, att Valdemar blev »inländer» genom Erik Klippings förmedling. Vad Erikskrönikan skildrar är ett avtal om Valdemars ställning vid fredsslutet mellan konungarna på våren 1277. Rådets brev återger — helt i överensstämmelse med sin tendens — endast verkställigheten av detta avtal i samband med Valdemars högtidliga tronavsägelse på hösten samma år. Först genom denna har han lagt av sin kungatitel.

Erikskrönikans författare har visat sig i detalj känna till de villkor, på vilka freden slöts mellan Erik Klipping och Magnus Ladulås. Lika initierad har han varit beträffande den ställning, Valdemar uppnådde. I båda fallen grunda sig hans kunskaper på ett källmaterial, som hört hemma vid det svensk-danska fredsslutet. Men krönikören har också haft reda på, att den avsatte Valdemar icke i samband med fredsslutet stannade i Sverige utan återvände till Danmark. Han har skilt ut Valdemars villkor från detta fredsslut och fört dem till nästa av honom kända möte mellan Danmarks och Sveriges konungar.

När Valdemar den 17 augusti utfärdade pantebrev på en gård i Östergötland, måste detta innebära att han beslutat godta de av Erik Klipping utverkade villkoren och återvända till Sverige mot att återfå sina privatgods. — Men endast tills vidare. Brevet till markgrevarna den 8 september framstår nämligen nu i nytt ljus. När den landsflyktige kungen fattade sitt beslut att såsom privatman återvända till sitt rike och än en gång avsäga sig sina anspråk på kronan, har han omedelbart varit i färd med att planera för en restitution av större eller mindre omfattning. Det är möjligt, att han

härvid haft de förestående underhandlingarna i Skänninge i tankarna och att de brandenburgska markgrevarna vid det tillfället skulle underhandla på Valdemars vägnar. Brevets uttryck (»placitando») kan ge anledning till en sådan förmodan. Skänningemötet synes emellertid icke ha infriat den avsatte konungens förhoppningar. Skulle något ytterligare vinnas, fick det ske »på annat sätt» för att använda brevets alternativ till underhandlingarna.

6.

Fredsslutet med Danmark 1277 och Valdemars återkomst till Sverige på hösten samma år medförde icke, att lugnet återställdes varken i Sverige eller i det övriga Norden. En upprorsrörelse med centrum i Västergötland bröt ut mot Magnus Ladulås 1278. Denna skulle ha varit svår att förklara, om Valdemar — i enlighet med den härskande uppfattningen — innehaft nämnda landskap. Vad som i detta sammanhang närmast intresserar, är upprorsrörelsens omfattning, dess betydelse i det internordiska spelet och eventuella förbindelse med Valdemar.

Upprormännens ledare äro att söka bland den svenska världsliga aristokratiens spetsar och i de kretsar, som tidigare stått i opposition till folkungaregenternas strävan att stärka kungamakten. Erikskrönikan nämner Johan Filipsson, Johan Karlsson, Anund Tunasson och Filip av Rumby. Deras delaktighet bekräftas av att de båda förstnämnda avrättades tillsammans med Birger Filipsson och att Filip av Rumby fick vidkännas egendomskonfiskation, då Magnus 1280 kände sig stark nog till radikalare åtgärder mot de tidigare upprorsmakarna ¹.

De nämnda herrarnas medverkan borgar för att vi ha att göra med ett väl förberett uppror av betydande omfattning. Därpå tyder också vad de hunno uträtta. Någon tid synes upprorsrörelsen ha behärskat Västergötland. I Skara togs konung Magnus' svärfar, Gerhard av Holstein, till fånga.

¹ Pipping, a. a., s. 349 ff.

Kungens danske gunstling, Ingemar, dräptes¹. Jönköpings slott belägrades av Johan Filipsson².

I litteraturen har det sedan länge stått klart, att upprorsrörelsen bottnar i en den världsliga aristokratiens reaktion mot konungens kyrkligt-monarkiskt inriktade regeringssystem och hans under utländskt inflytande stående statsrättsliga nyorientering³. Perspektivet torde emellertid kunna vidgas. Det förefaller föga sannolikt, att en upprorsrörelse av denna omfattning och med sådan ledning satts igång utan samband med den internordiska politiken, detta även med tanke på de intima relationerna mellan oppositionselementen i Nordens olika länder både före och efter.

Ehuru spåren äro mycket sparsamma, torde de dock indicera upprorsrörelsens internordiska sammanhang. Den traktat, som Magnus Ladulås 1278 avslöt i Laholm med kung Erik i Danmark, bör sålunda betraktas under denna aspekt. Den enda bestämmelsen, som bevarats, innehåller, att de bägge kungarna lovade varandra att icke ta den andres upproriska undersåtar i sitt beskydd⁴. Båda ha haft intresse av ett solidariskt uppträdande gentemot de makter, som hotade deras kronor, makter, som redan tidigare stått enade. Det gällde Valdemar och svenska upprorskretsar såväl som danska oppositionella element.

Båda dessa kretsar hade sedan gammalt gemensamma intressen med Norges kungahus. Denna front hade brutits av Erik Klipping 1275, då Valdemar med hans hjälp dethroniserades och flydde till Norge. Brytningen mellan Magnus Ladulås och den danske kungen 1276—77 hade varit ett mellanspel, som stod i strid med traditionell maktgruppering och med parternas vitala intressen. Erik Klipping har ej heller vid fredsslutet 1277 utverkat Valdemars restitution, sedan han väl fått sina egna ekonomiska krav tillgodosedda. Laholmstrak-

¹ Ek vv 1011—1065, Isl. an., ed. G. Storm, s. 70, 141, 195, Sigtunaannalerna, SRS III: 1, s. 6. Jfr Pipping, a. a., s. 349 ff.

² Sigtunaannalerna, SRS III: 1, s. 6, Ericus Olai, SRS II: 1, s. 63.

³ Pipping, a. a., s. 346, Lönnroth, a. a., s. 310, och i dessa arb. anf. litt.

⁴ ST 132. Jfr ovan s. 224 ff.

taten 1278 betecknade ett nytt steg på vägen mot den gamla grupperingen. Därmed låg det i sakens natur, att den svenske och den danske konungens motsättning till Norge skärptes.

Under sådana omständigheter är en notis i de isländska annalerna av intresse. Den meddelar, att Magnus Lagaböter 1278 sände ledingsflottan till Götaälv och att svenskarna hetsades av danskarna att angripa Norge¹. Det torde icke vara för djärvt att sätta in den svenska upprorsrörelsen i ett internordiskt sammanhang.

Men det faller sig också naturligt att se ett sammanhang mellan upprorsrörelsen och Valdemars återkomst på hösten 1277. När han stod i begrepp att bege sig till Sverige, hade han blottat att han ej hade för avsikt att låta sig nöjas med arvegodsens enbart. Ericus Olai återger i sin krönika Sigtunaannalernas notis om att Jönköping belägrades av Johan Filipsson. Men han har gjort ett tillägg²:

Sigtunaannalerna.

Captus est Gerardus comes Hulsacie per dominum Johannem Philippi et obcessum est castrum Junacopie per eundem dominum Philippi.

Ericus Olai.

Precipuus autem inter folkungos, cuius auctoritate et consilio haec gerebantur, erat Johan Philipsson, qui, Ingemaro occiso et comite captivato, mox cum suis castrum Jonacopense munitissimum obsidione ligavit; *in quibus factis dicunt quidam dnum Waldemarum, jam tunc depositum, concurisse pariter cum eis.*

Ericus Olai säger sig ha haft källor, som talat om Valdemars inblandning i 1278 års orolighet. En av dessa har han återgett i annat sammanhang. Vi ha anledning att ännu en gång vända oss till hans referat angående Valdemar. Efter Skänningemötet, som har kunnat dateras till hösten 1277 och som betecknat Valdemars återkomst till riket, fortsätter Ericus Olai:

¹ Isl. an., a. ed., s. 141. Jfr s. 70, 195.

² SRS II: 1, s. 63.

Praecedente etiam tempore, cum totum robur exercitus regni Suecie se ad ipsum contulisset et obsessum fuisset castrum Jonacopense, viribus et potentia per omnia praevalens ipsi fratri suo domino Magno praedictam resignationem firman habere voluit atque ratam.

Den genomgående tendensen i rådets brev är — såsom ovan framhållits — att understryka frivilligheten i Valdemars olika tronavsägelser. Påståendet att han vid tiden för Jönköpings belägring var helt överlägsen och att hela rikets krigsmakt gått över på hans sida bör givetvis ses mot bakgrunden av denna tendens och därför ej tillmätas alltför stor betydelse.

Väsentligare är emellertid, att brevet utgår ifrån, att upprorsrörelsen 1278 syftade till en restitution av Valdemars kungadöme. Den omnämnes under form av att rikets krigsmakt anslutit sig till honom. Även denna omständighet tyder på, att upproret icke varit en isolerad företeelse, en uppgörelse mellan enbart Magnus Ladulås och en missnöjd stormannagrupp. I stället har den av allt att döma varit en yttring av samma hela Norden omspannande motsättning, som präglat den politiska historien både långt före och långt efter 1278.

Hur konung Magnus lyckats dämpa upprorsrörelsen är icke klart. I maj 1279 befinna sig i varje fall Filipssönerna åter i hans följe¹. När Birger Filipsson ett par månader tidigare ger bort en egendom till Vårfruberga kloster såsom bot för kyrkligt straff, bör åtgärden ses mot bakgrund av en inträffad försoning². Men denna har varit tillfällig. I augusti 1280 lät kungen avrätta ledarna för det tidigare upproret³.

Man tar förmodligen icke fel, om man antar, att Magnus Ladulås spelat ut Valdemar mot upprorsmännen 1278. Det är ovisst, hur den ovan anförda notisen, att Valdemar höll fast vid sin tidigare tronavsägelse trots att rikets krigs-

¹ DS 670, 671.

² DS 667, ²⁷/₃ 1279.

³ SRS I: 1, s. 25, 41.

makt gått över på hans sida, skall tolkas. Om någon ny avsägelse är det i varje fall icke direkt tal, vilket också överensstämmer med Ericus Olais inledande ord, att Valdemar tre gånger avsåde sig kronan. De tre gångerna äro redan nämnda, Askanäs, Mora äng och Skänninge. Vad vi ha att göra med är uppenbarligen en deklaration att hålla fast vid den tidigare avsägelsen. Den tidfästes till belägringen av Jönköping. Här uppehöll sig Magnus och Valdemar i december 1278¹. Kanske skall händelsen förläggas till denna tidpunkt och kanske har Valdemar förmåtts till en deklaration, som förtagit upprorsrörelsen dess udd, under löfte om en självständigare ställning. Till annat än hypoteser torde man i denna punkt icke kunna nå fram².

Sambandet mellan den avsatte konungens ställning och den inhemska opposition, som tagit sig uttryck i 1278 års uppror, skulle emellertid på nytt framträda vid den slutgiltiga uppgörelsen. Johan Filipsson, Birger Filipsson och Johan Karlsson avrättades den 20 augusti 1280 i Stockholm. Fyra dagar tidigare, den 16 augusti, utfärdade Valdemar sitt sista brev på svensk mark. Han pantsatte då gods mot kontanter³. Omedelbart därefter torde han ha flytt ur riket. Antingen en ny upprorsrörelse vid detta tillfälle förbereddes eller ej, har Valdemar sett sin ställning i landet förenad med det parti, som de avrättade herrarna representerade.

¹ DS 654.

² I januari 1279 uppehåller sig Valdemar i Västergötland. Den 18/1 stadfäste han i Skara en Magni donation av arvegods till Skara domkyrka (DS 657, jfr DS 684), och den 30/1 gjorde han den ovan (s. 229) omtalade donationen till samma domkyrka såsom ersättning för innehålllet huvudtionde (DS 658). Breven torde utgöra ett tecken på att lugnet återställts. Möjligen vittnar Valdemars uppehåll i Västergötland om att han vunnits för Magnus genom löfte om en självständig ställning där. Kanske skall till sådant sammanhang också föras det odat. DS 873, med stadfästelse på biskop Anunds i Strängnäs förvärv av gods i Östergötland, bl. a. allmänningsjord, donerad av Magnus Ladulås. Brevet har kommit till efter 11/7 1276 (jfr DS 616) och kan därför också föras till tiden för Valdemars maktställning i Västergötland detta år (ovan s. 223 f.).

³ DS 705, 706.

Icke långt efter Valdemars flykt till Danmark började där det oppositionsparti, som hans intressen voro förenade med, att få inflytande. Erik Klipping fick på alla punkter ge efter för stormännens och länkrävarnas krav. Faran för att Valdemar med denna kursförändring i dansk inrikespolitik skulle kunna få danskt bistånd vid ett nytt restitutionsförsök i Sverige har tydligen betraktats såsom överhängande. Han återupptog också ännu en gång sin kungatitel. I den situationen tillkom den uppmaning från »consilarii regni» 1285 att ta Valdemar i fängsligt förvar, som traderats av Ericus Olai¹. Kanske hör även det vittnesbrev om Valdemars tronavsägelse, som likaledes utfärdats av rådet och bevarats i Ericus Olais krönika, hemma i detta sammanhang. Eventuellt är det något eller några år äldre och har mera direkt samband med flykten 1280 eller början av oroligheterna i Danmark 1281—82.

Rådets båda skildringar av Valdemars uppträdande tillåta oss att iaktta, hur den samtida agitationen mot honom uppstått och hur den för eftervärlden färgat hans bild. Enligt rådets brev var det Valdemar, som nödgat Magnus att ikläda sig kungavärdigheten. Inför broderns försäkran att han höll »terreni regni gloriam» för värdelös och hans enträgna uppmaningar att överta kronan hade Magnus ovilligt gett vika. Valdemar hade icke varit tvingad på något sätt. Han infann sig hos Magnus och nödgade denne att överta kronan. Men när han sedan icke höll denna i högsta grad »frivilliga» överenskommelse utan på nytt reste krav på kronan, fick han det drag av vankelmod och ombytlighet, som präglar hans karaktär i rådets brev och som sedan blivit historiskt allmängods. Därtill lades i 1285 års brev ombytligheten på ett annat område, på det äktenskapliga, ett tema, på vilket traditionskällorna spunno vidare och som de sammankopplade med den bekanta Juttaepisoden².

Från början hade det emellertid också höjts röster till

¹ Se för det föregående Rosén, a. a., HT 1942, s. 1 ff.

² Se J. Rosén, a. a., Kyrkohist. Årsskr. 1941, s. 74 ff., Dens. a. a., HT 1942, s. 1 ff.

Valdemars förmån. Gentemot rådets skildring av hans detronisation står Magnussagens. Det faktiska händelseförloppet är detsamma. Men här ha konungen och drottningen tagits till fånga och helt enkelt berövats sin kungliga värdighet. En avsägelse under tvång och därför ogiltig har ägt rum. Däri ligger motiveringen till att Valdemar så snart han frigavs återtog sin avlagda kungatitel och fortfarande reste krav på tronen. Den agitation mot det forna kungaparet, som ackompanjerat avsättningen, blir i sagans berättelse till »många skymfligheter i ord och handlingar». Men det var Magnus och hans parti, som slutligen avgick med segern. Därmed var det också deras version av Valdemars hållning, som kom att dominera.

Jerker Rosén.
